

LOJZE UDE IN POSKUS VZPOSTAVITVE PREMIRJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Bojan GODEŠA

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: bojan.godesa@inz.si

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava prizadevanje Lojzeta Udeta za vzpostavitev premirja med sprtima slovenskima taboroma med drugo svetovno vojno, ko je v razmerah tuje zasedbe prišlo tudi do bratomornega spopada. Za tako vlogo je bil Ude primeren, ker je imel znanje, ki so mu popolnoma zaupali v obeh sprtih taborih, pa tudi sicer je veljal za zelo verodostojno osebnost s trdnim značajem. Z Udetovim posredovanjem naj bi poleti 1943 dogovarjanje potekalo med predstavniki Osvobodilne fronte in katoliške Slovenske ljudske stranke. Vsi poskusi pogajanja za vzpostavitev premirja, ki so potekali v strogi tajnosti, pa se niso premaknili z mrive točke, zato je Ude tovrstne poskuse opustil z ugotovitvijo, da je pač »človek brez odločujoče moči« ter se odpravil v partizane na osvobojeno ozemlje.

Ključne besede: premirje, druga svetovna vojna, Slovenija, okupacija, bratomorni spopad

LOJZE UDE E IL TENTATIVO DI STABILIRE UNA TREGUA DURANTE LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Lojze Ude (1896–1982) è noto per la sua attività di pubblicista e di scienziato attivo nell'impegno per la definizione del confine settentrionale (1918–1920) e nella lotta impari esistenziale degli sloveni carinziani. Durante il secondo conflitto mondiale decise di collaborare con il movimento di Resistenza e più tardi si unì ai partigiani. L'appartenenza ad un orientamento non offuscò la sua visione critica della situazione durante la guerra segnata profondamente dal conflitto fratricida. Ude volle superare tale andamento delle cose e decise di mediare tra le parti contrapposte nel campo sloveno per raggiungere una tregua. Egli era davvero la persona giusta per svolgere tale ruolo, poiché godeva della completa fiducia di tutti coloro che lo conoscevano da entrambe le parti e dunque veniva ritenuto persona integerrima e stimata. Nell'estate del 1943 sotto la mediazione di Ude si dovevano svolgere dei negoziati tra il Fronte di Liberazione e il Partito Popolare Sloveno. Tutti i negoziati, svoltisi nella massima segretezza, non sortirono alcun esito e Ude, rendendosi conto della situazione, decise di raggiungere i partigiani ponendo fine

al più serio tentativo di stabilire una tregua tra le due parti in conflitto in Slovenia nella Seconda guerra mondiale.

Parole chiave: tregua, seconda guerra mondiale, Slovenia, occupazione, lotta fratricida

I.

Lojze Ude, po rodu Gorenjec (rojen v Križah pri Trziču leta 1896), slovenski (zlasti strokovni) javnosti ni nepoznana oseba, kajti s svojo večplastno in plodno dejavnostjo vse do svoje smrti leta 1982, je zaznamoval slovensko javno življenje na najrazličnejših področjih. Rdeča nit njegove življenjske dejavnosti je bila usmerjena v obrambo slovenstva v najširšem pomenu te besede. Tako je na primer že med prvo svetovno vojno širil idejo o jugoslovanski državi, se po njej pridružil borcem za severno mejo, v kraljevini Jugoslaviji je goreče branil Slovence kot samostojen narod nasproti integralnemu in unitarnemu jugoslovanstvu, ki je bilo razširjeno zlasti med delom liberalno in socialistično usmerjenih politikov (pogled na to vprašanje je na primer objavil leta 1972 v knjigi Slovinci in jugoslovanska skupnost) (Ude, 1972). Kasneje je tudi še neposredno posegal na politično prizorišče (Slovensko društvo, kmečko-delavsko gibanje pred vojno, med okupacijo med letoma 1941 in 1945 pa velja omeniti poleg sodelovanje pri poskusu vzpostavitve premirja spomladi in poleti 1943, o čemer bo beseda tekla v nadaljevanju, še vsaj vodenje Verske komisije pri SNOS na osvobojenem ozemlju itn.), vendar bi lahko dejali, da je bila dejavnost, kjer je zapustil najglobljo sled, zlasti publicistika (Mladina, Svobodna mladina, Sodobnost, Slovenija, Dejanje, Slovenski zbornik 1942 in 1945 itn.) in znanstvena dejavnost (zlasti pri proučevanju zgodovine koroških Slovencev - leta 1976 je izšla tudi njegova knjiga Koroško vprašanje) (Ude, 1976). Po izobrazbi je bil namreč diplomirani pravnik (diplomiral je leta 1929) in deloval kot odvetnik, a je študiral tudi zgodovino z zemljepisom in slovenščino, tako da je imel široko humanistično-družboslovno izobrazbo, kar se je v veliki meri tudi odražalo v njegovih tehtnih zapisih, ki izstopajo po pronicljivosti in po dobri presoji konkretnega dogajanja.

Aprilska vojna in okupacija ter razkosanje slovenskega ozemlja leta 1941 so usodno posegli tudi v Udetovo osebno in poklicno življenje. Iz nemškega okupacijskega ozemlja, kjer mu je kot izobražencu grozila aretacija, se je moral umakniti v Ljubljano. Tu se je začel intenzivno zanimati za tragičen razvoj pod okupacijo, posebej na ozemlju pod nacistično oblastjo, pri čemer pa ni izgubil izpred oči širših vidikov in dilem, ki so se ob teh usodnih izzivih pojavile pred celotnim narodom.

Udetovo medvojno delovanje je bilo logičen nasledek njegove temeljne življenjske orientacije, ki si jo je izoblikoval že v mladosti in je niso mogli omajati še tako močni politični in ideološki interesi ali pritiski. Edini interes, ki ga je priznaval vedno in povsod je bil interes slovenske narodne skupnosti, ki je bila po njegovem pač »najusodnejša življenjska skupnost našega bivanja na zemlji«. Zato si je marsikdaj v različnih krogih prisluzil vzdevek nacionalista.

Ude se je opredelil za oborožen odpor in je podpiral osnovno usmeritev Osvobodilne fronte, za katero je prvič slišal julija 1941 in se ji kmalu tudi pridružil. Deloval je predvsem v t. i. koroškem odboru, ki se je pod vodstvom Prežihovega Voranca ukvarjal z načrti glede Koroške (Godeša, 2010, 107-116). Pri tem velja izpostaviti kot zelo pomembno dejstvo, da sta od novembra 1941 do februarja 1942 pri njem ilegalno bivala zakonca Zdenka in Boris Kidrič, člana najožjega vodstva slovenske odporiške organizacije. Na drugi strani pa je bil še iz časov študija znanec z Albinom Šmajdom, pomembnim članom Slovenske ljudske stranke, to je politične skupine, ki je bila v taboru nasprotnikov partizanstva. Z njim se je Ude večkrat srečal, kjer sta govorila o tedanjih razmerah in šele postopoma je postalo jasno, da imata o nekaterih temeljnih vidikih slovenske medvojne situacije različne poglede in da pravzaprav stojita v različnih taborih. Nasploh je imel Ude široko razprostranjen krog znancev iz zelo različnih političnih in nazorskih skupin, tako da je bil o medvojnem političnem dogajanju dnevno dobro obveščen z vestmi in govoricami iz različnih taborov, kar mu je dajalo možnost, da si je lahko ustvaril razmeroma objektivno podobo tedanjih razmer.

To je Udetu omogočalo, da je večkrat skušal s svojimi pogledi aktivno poseči v tedanje dogajanje. V ta okvir je sodil referat, ki ga je prebral na stanovanju Edvarda Kocbeka pred krščanskimi socialisti (poleg gostitelja so bili navzoči še Marijan Brecelj, Jože Dolenc, Tone Fajfar, Miro Jeršič, Vilko Pitako, Aleš Stanovnik in Joško Zemljak) 8. januarja 1942 (Ude, 1994, 7-19). To branje, ki je Kocbeka vznemirjalo še po vojni (Inkret, 2011), je vsebovalo vse elemente (racionalnost, tehtnost, analitične sposobnosti, nenazadnje tudi dobra obveščenost itn.), ki sicer krasijo Udetovo pisanje. Referat predstavlja Udetovo (kritično) razmišljanje o programu (temeljnih točkah) Osvobodilne fronte, čeprav je bil, kot se je sam izrazil “do OF v bistvu pozitivno usmerjen”. Najbolj je bil zadržan do poziva k takojšnjem oboroženem odporu, katerega Ude sicer načeloma ni zavračal, vendar je svaril pred prenačlenostjo (v tistem času ga je odobraval le v brežiškem trikotniku zaradi nacističnega izganjanja) in se zavzemal za racionalen pristop, kajti smisel upora naj bi bil po njegovem predvsem ta, da se zasedejo slovenske etnične meje. Njegov zaključek o oboroženem uporu se je glasil: ”Oboroženo akcijo je treba pripravljati tako, kakor da je pričakovati zlom osi v najkrajšem času, pošiljati pa v boj čete tako, kakor da je pred nami še daljša okupacijska doba”. Glavne poudarke iz tega referata je nato povzel in še poglobil v študiji o značaju Osvobodilne fronte maja 1942, ki jo je napisal kot pojasnilo znancem iz sredinskih vrst zakaj odklanja organiziranje novega, tretjega tabora. Po dolžini, verjetno pa tudi po poglobljenosti je eden od njegovih temeljnih medvojnih tekstov, nam z jasno analizo predoči značaj Osvobodilne fronte, njeno organizacijo in cilje. Njeno pozitivnost vidi predvsem v tem, da je uspešna preseči svetovnonazorske delitve, čeprav mu je jasno, da sta sokolska in krščansko socialistična skupina dejansko v podrejenem položaju nasproti komunistom. Slednjim pa poleg mehanicističnega, idejno pogojenega gledanja na zgodovinski razvoj, zameri preveliko zadržanost v sovjetsko prakso in premajhno upoštevanje specifičnih slovenskih razmer (Ude, 1994, 26-62). K tej problematiki se je znova vrnil ob novici o razpustu Kominterne maja 1943 v članku Moč narodnega principa ali umiranje tretje internacionale (Ude, 1994, 78-88).

Iz Udetovih spisov je razvidna izjemna kritičnost in to ne le do Osvobodilne fronte in komunistov, ki so jo vodili, temveč tudi do krščanskih socialistov. Tako je bil v pismu Jožetu Pokornu 5. avgusta 1943 še posebej oster, ko je zapisal: “Zahtevam v bistvu le, radi stvari, za katero gre, in ljubezni do jasnosti in čistosti slovenskega duha, da ali odstranite firmo krščanstva ali katoličanstva, pod katero nastopate, ali pa da svoja naziranja in nastopanja spravite v sklad s firmo, pod katero nastopate.” (Ude, 1994, 91-94) Hkrati jim je še večkrat očital, da neupravičeno govorijo v imenu vseh katoličanov. Seveda ni bil nič manj prizanesljiv oziroma bil je še ostrejši, do nasprotnikov partizanstva (na primer pismo Ignaciju Nadrahu 3. junija 1942) (Ude, 1994, 63-65). Zato se je Ude, kljub kritičnemu gledanju septembra 1943 odpravil v partizane na osvobojeno ozemlje. To Udetovo odločitev lahko razumemo predvsem skozi prizmo njegovega videnja slovenskih narodnih interesov. Menil je, da lahko te na mednarodnem prizorišču najboljše zastopa osvobodilno gibanje. Na osvobojenem ozemlju je pisal različne referate, elaborate in študije, sodeloval pri Znanstvenem inštitutu, katerega glavna naloga je bila priprava gradiva o mejnih vprašanjih za povojne mirovno konferenco (Zwitter, 1977, 258-276). Ude se je kot angažirani intelektualec dejavno vključil v tedanje politično življenje na osvobojenem partizanskem ozemlju. Tako je kmalu po prihodu na osvobojeno ozemlje imel predavanje na zboru slovenskih pravnikov na Suhorju septembra 1943, ki je imelo naslov Aktualna poglavja iz mednarodnega prava (Ude, 1994, 111-121). Nastop je bil zanimiv predvsem zato, ker mednarodnemu pravu daje pomembno mesto v tedanjem vojaškem spopadu, hkrati pa tudi opozarja, da tega ni moč razumeti brez upoštevanja konkretnih okoliščin, s čimer polemizira zlasti s “stražarji”, ki so po njegovem mnenju skušali dokazati, da je trenutna okupacija po mednarodnem vojnem pravu legitimna.

Prvo konkretno zadolžitev na osvobojenem ozemlju je Ude dobil z imenovanjem za predsednika Verske komisije konec poletja 1944 (Prinčič, 1982, 15). Tu se je ukvarjal z urejanjem odnosov med osvobodilnim gibanjem oziroma v bodočnosti državno oblastjo in katoliško cerkvijo in duhovščino, kar je izpostavil v referatu na skupnem sestanku aktivistov Osvobodilne fronte z belokranjsko duhovščino 13. septembra 1944 v Črnomlju (Ude, 1994, 132-152). Načelno ureditev tega odnosa je videl predvsem v razmejitvi med versko pastoralno dejavnostjo, ki jo mora po njegovem mnenju država podpirati in omejevanju političnega delovanja (klerikalizem) katoliške cerkve na Slovenskem.

II.

V času, ko so šli dogodki v Sloveniji nekako od jeseni 1941 v smeri vse večjega zaostrovanja, se je v prvih mesecih leta 1942 pojavila zamisel o potrebi narodne koncentracije, ki bi prispevala k umiritvi notranjih nasprotij. Pobudnika te zamisli, ki naj bi bila utelešena v novo ustanovljeni Slovenski zavezi, sta bila Andrej Gosar in Jakob Šolar, ki sta skušala vanjo pritegniti tudi OF oz. vsaj doseči medsebojno tolerantnost (Vodušek Starič, 1994, 140-142). Gosarjeva in Šolarjeva zamisel je izhajala iz podmene, da le njuna sredinska drža omogoča uresničitev omenjenega načrta, saj “take narodne koncentracije ne more izpeljati ne ena ne druga politična skrajnost.” (ARS, 1660, 1) Na podlagi takšnega razmišljanja lahko sklepamo, da sta Gosar in Šolar želela s svojim predlogom izkoristiti

zaostrene razmere v slovenski družbi in se postaviti na čelo dogajanja kot osrednji povezovalni člen. S to pobudo sta si ponovno (prvič ob vprašanju Kulovčevega naslednika aprila 1941 in drugič ob začetkih obnovitve pogovorov med katoliškim in liberalnim taborom avgusta 1941) skušala pridobiti politični vpliv v boju z dotlej prevladujočo Natlačenovo strujo v SLS, vendar se njuni načrti znova niso uresničili. V Slovenski zavezi je namreč kot zastopnik katoliških interesov sčasoma povsem prevladal Natlačenov krog, ki z Gosarjevo idejo o pomiritvi ni soglašal oz. jo je obravnaval z veliko skepso, Gosar in Šolar pa sta s svojim vplivom ostala na političnem obrobju. Tudi vodstvo OF na te predloge ni pristajalo, kar je izrecno poudarilo v dveh izjavah 15. maja 1942 (izjava IOOF o londonski vladi (DLRS, II, 31) in GP SPČ o četništvu v Sloveniji (Zbornik NOV, VI/2, 83)). Zato je v odboru (plenumu) Slovenske zaveze eno mesto predvideno za predstavnika OF ostalo prazno, delovanje Slovenske zaveze pa se je od prvotnih Gosarjevih in Šolarjevih zamisli kmalu oddaljilo.

Tudi zavzemanje slovenskih politikov v emigraciji za enoten nastop ni upoštevalo dejanskega položaja v domovini. Tako je minister v jugoslovanski emigrantski vladi v Londonu Miha Krek oktobra 1942 v radijskem govoru na BBC-ju izjavil, da “moramo izključiti vsako bratomorno vojno, tako da je vsa udarna narodova moč združena in naperjena proti okupatorju”, a obenem odločno zahteval, da se morajo “vse slovenske osvobodilne organizacije strniti v enotno, zakonitemu vrhovnem poveljstvu (op. avtorja - to je Mihailoviću) podrejeno jugoslovansko vojsko”. Hkrati je Krek proglasil vsa gibanja, ki bi trgala slovenski narod od Jugoslavije, za izdajalska (ARS, 1660, 2). S tem izrazom je seveda mislil partizansko gibanje, ki so mu tedaj pripisovali protijugoslovansko usmeritev. Za tako zavito obliko se je Krek odločil verjetno zato, ker britanska cenzura tedaj ni več dopuščala neposrednih napadov na odporniško gibanje, ki so ga vodili komunisti. Tako lahko rečemo, da je bilo stališče slovenskih predstavnikov v jugoslovanski emigrantski vladi v tem času še vedno izključujoče in nepomirljivo do partizanskega gibanja.

Šele britanska politika, ki se je proti koncu leta 1942 začela vse bolj zanimati za Balcan, je sprožila pobudo za doseg kompromisa med Titom in Mihailovičem. V skladu z novo britansko usmeritvijo so tudi slovenski politiki v emigraciji začeli opozarjati na potrebo po narodni slogi. Tako je Alojzij Kuhar od februarja 1943 naprej (kasneje se mu je pridružil tudi Krek) po londonskem radiju večkrat pozval k prekinitvi bratomornega spopada in k narodni slogi. Prvi odmevi na Kuharjeve govore, ki so jih v domovini v Slovenski zavezi, kjer so bile zbrane predvojne politične stranke, prvič obravnavali sredi februarja 1943, so kazali v njenih vrstah predvsem neprijetno začudenje in so bili pobudi v pretežni meri nenaklonjeni.

Do delne spremembe glede tega vprašanja je prišlo konec aprila 1943, ko je Slovenska zaveza sicer še naprej trdila, da “edina oborožena sila, ki more združiti za osvoboditev ves narod, je redna jugoslovanska vojska. Samo ta je (v nasprotju s strankarskimi milicami) sredstvo narodne in državne politike”, a se je hkrati pridružila “pozivom jugoslovanske propagande preko londonskega radija k slogi v domovini, vendar želi, da kraljevska vlada pove osnovo, na kateri misli, da bi morala biti sloga ostvarjena” (ARS, 1660, 3). V začetku maja 1943 je iz Londona sledilo vprašanje naslovljeno na Slovensko zavezo, če lahko pride do sporazuma z OF s posredovanjem Nagodeta, Vidmarja in Kocbeka

in sicer na temelju, da obe strani prenehata z ubijanjem Slovencev in naj sodelujeta za enotnost Slovencev v federativni Jugoslaviji (Vodušek Starič, 1994, 70-71). V Zavezi so najprej celo podvomili, če je sporočilo sploh verodostojno. Vendar je kljub temu prevladalo mnenje, da Zaveza “v polnem obsegu uvideva in odobrava, da se preneha državljanska vojna.” (Vodušek Starič, 1994, 71) Liberalci, ki so bili manj ostro naperjeni proti OF in bolj pripravljeni na dogovor, so namreč vztrajali, da mora biti odgovor popolnoma pozitiven. Bistveno več pomislekov je bilo v vrstah SLS. Kljub načelnem pristanku, je Miloš Stare napisal vodstvu v London ostro pismo, v katerem mu je očital, da nima, kljub številnim poročilom iz domovine, prave slike o položaju v domovini. Motilo ga je predvsem izenačevanje obeh taborov. Poudaril je, da ubijajo samo partizani, medtem ko se oni le branijo, zato “sodelovanje z njimi za edinstvo Slovencev v federativni Jugoslaviji si tudi ne moremo praktično predstavljati (...) Preveč je vmes grobov, izdajstev in sovraštva. Edina možnost bi bila, da vodstvo partizanov dobi od Kominterne nalog, da preneha z ropanji in ubijanjem in da izloči iz sebe vse, ki so sodelovali pri prelivanju nedolžne slovenske krvi.” (ARS, 1660, 4) Ob vsem tem dogajanju je imelo vodstvo SLS pomisleke glede omenjene pobude tudi zaradi bojazni, da bi jih nekateri krogi v katoliškem taboru (omenjeni so bili stražarji, glavačevci, duhovniki in “vsi tisti, ki so okusili blagodat partizanskega vladanja”) proglasili za izdajalce katoliške narodne skupnosti (ARS, 1660, 5). Kljub tem pomislekom je vodstvo SLS v začetku junija 1943 vendarle pokazalo pripravljenost za razgovore o tem vprašanju, ki jo je utemeljevalo s potrebo po nacionalni osvoboditvi in razširitvi narodnih meja. Ta vidik je vsekakor imel pomembno vlogo, a je njegova vsebina med vrsticami skrivala tudi še druge pomembne razsežnosti njihove odločitve. K tej za vodstvo SLS tvegani odločitvi je namreč precej prispevalo tudi priznanje, ki ga javno seveda niso poudarjali, da OF predstavlja izraz teženj precejšnjega dela prebivalstva in s tem pomembno politično silo. To spoznanje pa je bilo tesno povezano s trenutnim nezavidljivim političnim položajem tistega dela katoliškega tabora, ki je sledil vodstvu SLS, ker je bil obremenjen s kolaboracijo z okupatorjem. Pri utemeljitvi svoje odločitve za prekinitev sovražnosti, kjer so posebej poudarjali, da ne gre za njihovo slabost, tega vidika seveda niso omenjali, čeprav so se zavedali problematičnosti kolaboracije. Vodstvo SLS je namreč v tej pobudi videlo tudi možnost, ki se je skrivala v predlogu, “da pripravimo skupno akcijo, ki je potrebna za narodno osvoboditev in za razširitev naših meja” (ARS, 1660, 5). kar je pomenilo, da bi se vaške straže lahko brez večjih težav izvile izpod okupatorjevega okrilja in se razbremenile kolaboracije z okupatorjem. Na podlagi pomiritve bi namreč novo določeni odnosi vaškim stražam in celotnemu taboru protirevolucije lažje omogočili vzpostavitev enakovrednega položaja s partizanskimi enotami in nasploh s celotnim osvobodilnim gibanjem.

Prav ta razsežnost je bila najbolj pomembna za vodstvo OF pri oblikovanju stališča do vprašanja pomiritve. Tako gre v tem smislu razumeti članek Gospod Kuhar kot angel sprave v Slovenskem poročevalcu, v katerem je Kidrič zavrnil Kuharjevo pozive z ugotovitvijo, “da na Slovenskem ni dveh slovenskih taborov, ampak da je na eni plati SLOVENSKI tabor, na drugi strani pa je tista peščica prodanih Slovencev, ki stoje v ITALIJANSKEM taboru” (Slovenski poročevalec, 11, 1. junij 1943). Ko je sredi maja 1943 izvršni odbor Osvobodilne fronte dobil iz Ljubljane sporočilo o pobudi za pomiri-

tev, je Kidrič naročal v Ljubljano Lidiji Šentjunc, da je potrebno “izpodbijati sredinske poskuse, da se prikažejo oni kot angeli sprave in borci za narodno enotnost ter da prikazujejo OF kot vsaj sokrivo za izdajalsko početje bega.” (DLRS, VII, 81) Konkretno pa o omenjeni ponudbi zasledimo odmev v Kidričevem pismu Kardelju 22. junija 1943 v katerem zatrjuje, “da se mi ne bomo pogajali z nikomer oficialno, da pa bomo storili vse za njihovo nadaljnje razkrajanje tudi preko primernih takih ponudb oziroma izkoriščanj takih ponudb” (DLRS, VII, 196). V tem smislu je Kidrič tudi napisal pismo Miri Tomšič v Ljubljano ter dodal, da je v primeru popolne kapitulacije sicer mogoča amnestija takih ljudi, kar je nato potrdil tudi IO OF na svoji seji 29. junija 1943. (DLRS, VII, 219)

Avgusta 1943 je poskušal iz Londona posredovati tudi liberalec Boris Furlan, potem ko mu je dal Miha Krek na vpogled gradivo, ki je prišlo iz domovine (Godeša, 2001, 186-187). Josipu Vidmarju, računajoč pri tem na sodelovanje liberalca (OJNS) Stojana Bajiča, je poslal brzojav: ”Mednarodni položaj nujno zahteva postavitvev enotne fronte. Telegrafiraj pogoje in sporoči instrukcije za nadaljno delo”. Vidmar mu je v brzojavki 16. septembra 1943 odgovoril s stališčem, ki ga je zagovarjala OF: “Enotnost slovenskega naroda vzpostavljena s pristankom vseh političnih skupin, razen denunciantov in izdajalcev.” (Vidmar, 1963, 121)

Po kapitulaciji Italije je skoraj vse do konca vojne ob različnih priložnostih sicer prihajalo do posameznih pobud in razmišljanj o potrebi notranje pomiritve, a so imele povsem obrobno vlogo.

III.

V okviru tedanjih prizadevanj po vzpostavitvi premirja med sprtima taboroma je imel kot posrednik pomembno vlogo Lojze Ude. Bil je sicer član OF, a je imel kot je že bilo povedano znanje, ki so mu zaupali v obeh taborih, tako da je veljal za verodostojno osebo.

Izjemno pomembno besedilo za razumevanje Udetovega stališča predstavlja njegov spis iz aprila 1942, *Moje mnenje o situaciji*, ki ga je naslovil na izvršni odbor Osvobodilne fronte. V njem je odločno nastopil proti zaostrovanju odnosov med Slovenci, obsodil Ehrlichovo spomenico italijanskim zasedbenim oblastem kot nesprejemljivo, toda hkrati je tudi opozarjal pred atentati na resnične in seveda še bolj na domnevne izdajalce ter izrekel preroške besede: “V tem morda najusodnejšem trenutku vas rotim, da prenehate s streljanjem tkzv. in resničnih izdajalcev. To streljanje, zlasti v tej situaciji, nujno vodi do tega, da je izdajalstva vedno več in ne vedno manj.” (Ude, 1994, 24) To se je tudi zgodilo, vendar pa Ude ni opustil svojega temeljnega prepričanja, da spopadanje med Slovenci samimi (zlasti) v pogojih tuje okupacije ni koristno za slovenske narodne interese, zato se je spomladi 1943 znova angažiral, tokrat da doseže vsaj pomiritev med sprtima stranema, če pred tem že ni uspel preprečiti začetka bratomornega spopada.

Ude se je odločil za posredovanje samostojno in na lastno pobudo aprila 1943 v skladu s temeljnim prepričanjem, da so trenutne razmere »najhujša nesreča, ki nas je mogla doleteti«. (Ude, 1994, 68) Z Udetovim posredovanjem je dogovarjanje potekalo le med OF in SLS, medtem ko Slovenska zaveza kot celota s to pobudo sploh ni bila seznanjena.

Tudi v SLS so vedeli za pobudo le štirje, zaradi omenjene bojazni pred odporom v lastnih vrstah in strahu, da bi to slabo vplivalo na moralo vaških stražarjev. Po drugi strani pa je skušala v istem času samostojno navezati stike z OF tudi liberalna stran, vendar brezuspešno.

Vsi poskusi pogajanj, ki so potekali v strogi tajnosti se tako niso premaknili z mrtve točke, kar sta ugotovila v svojih poročilih konec avgusta 1943 tako Ude kot Šmajd. Ob tem spoznanju je Ude svoje občutke izrazil z besedami: “S tem je moje delo, ki se je vršilo tudi v duhu teženj OF v zadnjih mesecih, končano. Nadaljnje posredništvo nima nobenega smisla več. V duhovnem ozračju ilegalnosti, najbolj nesmiselne tajinstvenosti in najbolj demagoške blebetavosti, sovraštva in splošnega vsestranskega nezaupanja človek nikdar ne zve vsega in zlasti ne ve, kaj je in kaj ni sporočeno na naslov, kamor spada. Ne ve pa tudi ne, kako in komu sploh naj človek to, kar ve, sporoča dalje. Gordijski vozle tega zadnjega pomisleka sicer presekavam s tem poročilom.” (Ude, 1994, 103-110)

Ude si je spomladi in poleti 1943 sicer na moč prizadeval, o čemer govori njegova objavljena korespondenca z Albinom Šmajdom in vodstvom OF, za dosego premirja med sprtima tabora, vendar kot je v Poročilu o akciji za premirje 20. avgusta 1943 zapisal, ga je opustil, ker “nadaljnje posredništvo nima nobenega smisla več”. Spoznal je, da je pač “človek brez odločujoče moči”. (Ude, 1994, 103-110)

Uresničilo pa se je Udetovo predvidevanje, če ne pride do premirja, “da se bo, sodeč po današnji duhovni nastrojenosti, vnela po odhodu Italijanov, vsaj v ljubljanski pokrajini, še strašnejša državljanska vojna, kakor divja že danes”. (Ude, 1994, 70)

Iz povedanega je razvidno, da je bil Lojze Ude izjemno zrela, samostojno misleča in pokončna osebnost. Ko se danes s historične razdalje oziram na njegovo delovanje, lahko zapišemo predvsem dvoje, prvič, da je v mnogih bistroidnih analizah mnogo bolje dojel tedanje dogajanje kot večina sodobnikov in drugič, da so njegove misli v marsikaterem pogledu aktualne tudi še danes.

LOJZE UDE AND THE ATTEMPT TO ESTABLISH A TRUCE DURING THE SECOND WORLD WAR

Bojan GODEŠA

Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: bojan.godesa@inz.si

POVZETEK

Lojze Ude (1896–1982) is best known for his journalistic and scientific work dedicated to the fight for the northern border (1918–1920) and the uneven struggle for survival of the Carinthian Slovenians. During World War II, he decided to cooperate with the resistance movement and later on also joined the partisans. Nevertheless his affiliation to one camp did not cloud his critical attitude towards the wartime conditions that were marked by fratricidal conflicts. To resolve this situation, Ude decided to mediate between the two Slovenian camps so as to negotiate a truce. Since he had the full confidence of his acquaintances in both warring camps and was regarded as a man of high credibility, Ude was the ideal person to assume this role. Through his mediation, truce negotiations were to take place between the representatives of the Liberation Front and the Slovenian People's Party in the summer of 1943. However, all attempts to negotiate truce, held in the strictest secrecy, failed to break the deadlock. Upon this realization, Ude expressed his feelings with the following words, »My work of the past few months that has also been done in the spirit of the aspirations of the Liberation Front, has thus come to an end. Further mediation is pointless. In the spiritual atmosphere of illegality, utterly ridiculous secrecy and most demagogic garrulity, hatred and general mistrust, it is impossible to get all the information and much less to find out what has or has not been reported to the intended address. It is also impossible to know how and to whom one should communicate the information one has obtained. With this report I hereby cut the Gordian knot of this last thought.« This bitter experience of mediation after which Ude decided to join the partisans represents the failure of the most serious attempt to negotiate truce between the two camps in Slovenia during World War II.

Keywords: truce, World War II, Slovenia, occupation, fratricidal conflict

VIRI IN LITERATURA

ARS, 1660, 1: Arhiv Republike Slovenije (ARS), 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 7/II.

ARS, 1660, 2: ARS, 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 7/IV.

ARS, 1660, 3: ARS, 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 8/I.

ARS, 1660, 4: ARS, 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 8/I.

ARS, 1660, 5: ARS, 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, f. 8/II.

- DLRS, II, 31:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS), knjiga II, dok. 31. Izjava izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda o londonski jugoslovanski vladi z dne 15. maja 1942.
- DLRS, VII, 81:** Pismo član centralnega komiteja KPS Borisa Kidriča dne 22. maja 1943 članici poverjeništvu centralnega komiteja KPS za Ljubljano.
- DLRS, VII, 196:** Pismo člana centralnega komiteja KPS Borisa Kidriča dne 22. junija 1943 članu politbiroja centralnega komiteja KPJ Edvardu Kardelju.
- DLRS, VII, 219:** Zapisnik sklepov seje izvršnega odbora Osvobodilne fronte dne 28. in 29. junija 1943, opomba 11. Pismo Borisa Kidriča dne 22. junija 1943 Miri Tomšič.
- Godeša, B. (2001):** Boris Furlan in Osvobodilna fronta. V: Peter Vodopivec (ur.). Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana, Slovenska matica, str. 182-194.
- Godeša, B. (2010):** Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja med drugo svetovno vojno. V: Gabrič, A. (ur.): Prežihov Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot. Ljubljana-Dunaj, Inštitut za novejšo zgodovino (Ljubljana) – Slovenski znanstveni inštitut (Dunaj), str. 107-116.
- Inkret, A. (2011):** In stletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo. Ljubljana, Modrijan.
- Prinčič, J. (1982):** Predsedstvo SNOS-a, prezidij SNOS-a, prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944-1947. Serija državnih in samoupravnih organov in oblastev (zvezek 3). Ljubljana, Arhiv SR Slovenije.
- Slovenski poročevalec, 11, 1. junij 1943:** Boris Kidrič, Gospod Kuhar kot angel sprave.
- Ude, L. (1972):** Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor, Založba Obzorja.
- Ude, L. (1976):** Koroško vprašanje. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Ude, L. (1994):** Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941-1944. Uredil Boris Mlakar. Ljubljana, Slovenska matica.
- Vidmar, J. (1963):** Srečanja z zgodovino. Maribor, Založba Obzorja.
- Vodušek Starič, J. (1994):** »Dosje« Mačkovšek. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Zbornik NOV, VI/2, 83:** Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (Zbornik NOV), VI del, knjiga 2., dok. 83. Izjava glavnega štaba slovenskih partizanskih čet z dne 15. maja 1942 o četništvu v Sloveniji.
- Zwitter, F. (1977):** Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana, Založba Borec, str. 258-276.